



ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 2008–2009 рр. НА ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

**ГОРОДНЯ Н.Д.,
кандидат
історичних наук,
Інститут
світової економіки
і міжнародних
відносин
НАН України**

У статті досліджується вплив глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на світову політику та систему міжнародних відносин; аналізується роль Китаю і Східної Азії загалом у процесі формування нового багатополярного світового порядку.

Ключові слова: глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., новий світовий порядок, Китай, Східна Азія.

Як свідчить історичний досвід, потужні економічні кризи мають далекосяжні наслідки як для розвитку окремих країн, так і для системи міжнародних відносин загалом. Під їх впливом відбуваються революційні зрушення в регіональній і глобальній розстановці сил, з'являються нові великі держави, нові механізми взаємодії на міждержавному рівні, що мають значний вплив на існуючий світовий порядок. Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. мала аналогічний вплив на глобальну архітектуру міжнародних відносин, що перебуває в процесі переходу від одно – до багатополярності. Трансформація світового порядку знаходиться в центрі уваги політологів усього світу¹, оскільки адекватне розуміння глобальних процесів вкрай необхідне для вироблення ефективної внутрішньо- і зовнішньополітичної стратегії розвитку держав, проте вплив на цей процес глобальної кризи 2008–2009 рр., з огляду на її близький в часі й незавершений характер, все ще потребує глибокого наукового аналізу. Таким чином, мета статті полягає в тому, щоб дослідити вплив глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на систему міжнародних відносин; проаналізувати спричинені нею зміни, що ведуть до формування нового багатополярного світового порядку; визначити роль в цьому процесі Китаю та Східної Азії загалом.

Для кращого розуміння сучасних процесів вважаємо за доцільне звернутися до аналізу наслідків потужних фінансово-економічних криз, що мали місце в минулому. На нашу думку, вже фінансова криза 1873 р., яка переросла у «велику депресію» (в різних країнах тривала до 1879–1896 рр.), привела до значних зрушень як у внутрішній і зовнішній політиці держав, так і в системі міжнародних відносин загалом. В економічній сфері криза останньої третини XIX ст. мала наслідком концентрацію й централізацію виробництва і капіталів в провідних державах, масоване вивезення ними капіталів за кордон, перехід усіх великих держав (за виключенням тогочасного світового лідера Великої Британії) до політики протекціонізму, суттєве послаблення господарських позицій Великої Британії та появу нових претендентів на світову економічну першість – США та Німеччини; в зовнішньополітичній сфері – експансію великих держав в Африці й Азії, створення ними колоніальних імперій, посилення суперечностей між ними, гонку озброєнь на основі нових досягнень науки і техніки тощо. Важливим елементом тогочасних міжнародних відносин стало порушення європейського балансу сил через появу Німеччини як нового економічного лідера, сприйняття її як загрози з боку тогочасних лідерів, що привело до спроби позбавити її впливу на міжнародні справи, а врешті – до формування системи політичних і військових союзів, що в комплексі з іншими факторами привело до Першої світової війни

Світова економічна криза 1929 р., що переросла у «велику депресію» 1930-х рр., привела до запровадження в усіх провідних країнах (включаючи Британську імперію) політики протекціонізму та до різкого скорочення міжнародної торгівлі; до значного збільшення державних витрат та застосування урядами методів регулювання економічних процесів, що відповідало рекомендаціям відомого британського економіста Д.М. Кейнса і означало відмову провідних країн від класичної ліберальної теорії; до скасування золотого стандарту валют (першою це зробила Велика Британія в 1931 р.); до посилення експансіоністської зовнішньої політики держав, згортання демократії та утвердження авторитарних і тоталітарних режимів (як відомо, в Німеччині криза привела до влади А.Гітлера). Водночас криза створила умови для потужного економічного ривка деяких держав (Радянський Союз, Італія, Німеччина, Туреччина, ін.) та виходу їх на провідні регіональні й світові позиції. Фактично криза скінчилася, коли уряди спрямували масовані державні витрати на військове виробництво та військові приготування. Опосередкованим наслідком кризи стала Друга світова війна. Серед позитивних

наслідків «великої депресії» 1930-х рр. – впровадження соціальної демократії і планової економіки в країнах Європи після закінчення світової війни.

Кризи меншого масштабу також мали суттєві наслідки. Так, енергетична криза 1973 р. спричинили в країнах, які вона вразила, велику кількість ініціатив, спрямованих на позбавлення їхньої залежності від поставок близькосхідної нафти. Результатом стало впровадження ними енергозберігаючих технологій; пошук альтернативних відновлюваних джерел енергії; відмова від енергетично містких виробництв та перенесення їх до країн, які розвиваються (що мало позитивний вплив на економічний розвиток держав Східної Азії); переход до виробництва нових енергетично економічних видів продукції (електроніка, нові види автомобілів тощо); освоєння покладів нафти на Алясці, в Північному морі тощо. В США та Великій Британії економічний застій та інфляція 1970-х рр., що стали наслідком енергетичних криз 1973 і 1979 рр., спричинили зміну моделі економічного розвитку в напрямку повернення до економічного лібералізму. Суттєві зміни відбулися у зовнішній політиці вражених кризами держав.

На відміну від країн Заходу, Радянський Союз, що створив замкнену економічну систему з іншими країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги, уник криз 1970-х рр. Більше того, скориставшись ситуацією, перетворився на провідну нафтovidобувну державу. Різке зростання нафтових прибутків позбавило радянське керівництво потреби проводити реформи, необхідні для пристосування до нових умов світового ринку, і водночас поставило в залежність від світових цін на нафту. Врешті короткотерміновий зиск коштував Радянському Союзу подальшого існування. Натомість труднощі, спричинені кризами, привели до ефективних реформ в США, Японії та країнах Західної Європи, що мало позитивний вплив на їхній подальший розвиток.

Азійська фінансово-економічна криза 1997–1998 рр., що мала руйнівний характер для низки країн, передусім східноазійських (Тайланд, Індонезія, Малайзія, Республіка Корея), започаткувала регіональну інтеграцію в Східній Азії, керовану урядами, на противагу стихійній регіоналізації на основі японських інвестицій, що мала місце до цього; спричинила створення форуму «АСЕАН+3» в складі лише азійських держав, який до того ж вперше в історії об'єднав країни Південно-Східної і Північно-Східної Азії в єдиній структурі. Криза поставила Китай в центр регіональних інтеграційних процесів, сприяла інституалізації АСЕАН, зробила стан асепанівсько-, японсько-, американсько-китайських відносин вирішальним фактором

подальшого регіонального і світового розвитку. Отже, усі значні кризи несли в собі виклики, адекватність відгуків на які в середньостроковій перспективі визначала подальший напрямок розвитку окремих держав та міжнародної ситуації загалом.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., подібно до аналогічних криз в минулому, спричинила хвилю протекціонізму (цього разу обмеженого правилами ВТО), валютні та торговельні війни, викликала потребу раціоналізації виробництва і споживання, корегування моделей розвитку держав, гостро висунула проблему реформування світової фінансової системи, поставила під сумнів позицію світового лідера, створила умови для прориву в розвитку окремих держав, визначила коло нових впливових регіональних і глобальних гравців. Вона закріпила важливі глобальні зрушення на економічному, політичному і стратегічному рівнях, що намітилися на рубежі ХХ–ХХІ ст. і виявилися в кризі світового порядку, в якому одноосібне домінування США суперечило все зростаючій взаємозалежності держав в умовах глобалізації; засвідчила, що глобальні зміни, які сталися після краху соціалістичної системи, розпаду СРСР і встановлення одноосібного глобального домінування США, не мали довготривалого характеру. Період після 11 вересня 2001 р. («post 9/11 period») став завершальним етапом однополярності в міжнародних відносинах, потужний удар по якій було нанесено глобальною кризою 2008–2009 рр.

Розпочавшись в фінансовій сфері, криза 2008–2009 рр. призвела до уповільнення економічного розвитку провідних країн євроатлантичного світ–системного ядра та прискорення, порівняно з ними, розвитку окремих, переважно азійських, держав; значно посилила роль Східної Азії в світовій економіці, ці, передусім за рахунок перетворення Китаю на двигун регіонального і глобального економічного розвитку, а також світового кредитора й інвестора; закріпила переміщення центру світового економічного розвитку в Східну Азію, яке намітилося на початку ХХІ ст., що посилило зацікавленість інших держав до залучення в регіон; прискорила процес переміщення світ–системного ядра з євроатлантичного до азійсько-тихоокеанського регіону.

В 2008–2009 рр. азійські банки значною мірою уникли кредитної кризи, що вразила США і більшість країн Європи, оскільки після Азійської кризи кінця ХХ ст. уряди зміцнили фінансовий сектор своїх країн, сформували потужні валютні резерви, а місцеві компанії та банки, навчені досвідом девальвації місцевих валют, утримались від значних зовнішніх запозичень. Для Китаю значну роль мала закритість його фінансового ринку, який не було лібералізовано. Проте залежність розвитку країн ре-

гіону від експорту до ринків США, ЄС та Японії для збуту кінцевої продукції та падіння західних споживчих ринків призвело до різкого скорочення експортно-орієнтованих галузей східно-азійських країн, включаючи КНР. В 2009 р. прибутки КНР від зовнішньої торгівлі зменшилися на 102 млрд. дол. і склали 196 млрд. дол. (порівняно з 298 млрд. дол. в 2008 р.). Результатом стало закриття десятків тисяч підприємств, що працюють на експорт, та значне зростання безробіття. Лише в Гуанчжоу, Донгуані й Шенжені закрилися 670 тис. підприємств, в результаті чого втратили роботу 25 млн. китайських робітників – мігрантів².

В умовах рецесії світових ринків, зростання в 2008 р. відбувалося лише в трьох азійських країнах – в Китаї, Індії й Індонезії, хоч і в цих країнах зростання реального ВВП з 2007 до 2008 р. впало з 9 до 8,5% в Китаї, з 7,3 до 5,4% в Індії, з 6,1 до 4% в Індонезії. В 2009 р. 70% зростання світового ВВП доводиться на Китай, основним напрямком антикризового регулювання в якому стало заміщення зовнішніх джерел економічного зростання внутрішніми. Його центральною ланкою став План стимулювання зростання китайської економіки до 2010 р., прийнятий в листопаді 2008 р., на реалізацію якого було виділено 4 трлн. юанів (блізько 586 млрд. дол.). В результаті в 2009 р. вдалося досягти високих темпів зростання ВВП в розмірі 9,1% (граничним показником для збереження соціальної стабільності на національному ринку праці КНР є зростання ВВП в розмірі 8%)³.

Посткризовий 2010 рік став для країн Східної Азії роком економічного бума. За результатами першої половини 2010 р. економіка Китаю зросла на 11,1% (порівняно з попереднім роком). Аналогічно високі показники зростання продемонстрували й інші країни Східної і Південної Азії, які вже одужали від економічної кризи (крім Японії). Так, економіка Таїланду за I півріччя 2010 р. зросла на 9,1%, Сінгапуру – на 17,9% Індії – 8,8% тощо (порівняно з аналогічним періодом попереднього кризового року). Зростання відбувалося значною мірою завдяки Китаю, який забезпечує регіональним країнам експортний ринок для товарів і послуг, є джерелом туристів, інвестиційних можливостей, а головне – джерелом економічного оптимізму. Китай вже став найбільшим торговельним партнером для Австралії й Індії, найбільшим експортним ринком для Японії, Південної Кореї й Тайваню; другим – для Малайзії й Таїланду, третім – для Індонезії й Філіппін. Проте, незважаючи на це, країни регіону залишаються значною мірою залежними від зовнішнього попиту, їх основними ринками залишається «велика трійка» – США, ЄС і Японія.

Отже, криза об'єктивно посилила регіональний

та глобальний вплив Китаю, який перебирає на себе функції рушійної сили регіонального і глобального економічного розвитку, роль світового виробника, кредитора та інвестора. В II кварталі 2010 р., після того як розмір ВВП Китаю перевищив ВВП Японії, він офіційно став найбільшою регіональною економікою і другою економікою світу (при цьому показник ВВП на душу населення в Японії все ще в 10 раз перевищує аналогічний показник в Китаї). Це значне зрушення, беручи до уваги, що 5 років тому розмір ВВП Китаю складав лише половину японського (проте варто прийняти до уваги, що такі результати значною мірою пов'язані з різким зменшенням ВВП Японії через тривалу економічну кризу в цій країні).

Одним з важливих елементів посткризового глобального розвитку є «фінансова влада» Китаю з огляду на великі золотовалютні резерви, накопиченні в китайських банках та брак ліквідності в розвинутих країнах, що відкриває для Китаю широкі можливості для інвестування капіталів в глобальному масштабі (в кінці 2009 р. золотовалютні резерви Народного банку Китаю, не врахуючи резервів китайських комерційних банків, склали 2,4 трлн дол.). За прогнозами, в 2010 р. ця сума зросла ще на 300 млрд дол.⁴.

Оскільки Китай виступає основним кредитором США (в умовах кризи кредитування КНР американської економіки значно зросло), за деякими оцінками, майбутнє США тепер залежить від Китаю, який може одноразово викинути на ринок вагому частку боргових зобов'язань США і таким чином спричинити крах американської економіки. Проте очевидно, що такі дії призвели б також до економічного краху самого Китаю, близько 19% експорту якого спрямовано на ринок США. Криза поставила на порядок денний питання про зміну моделі економічного розвитку Китаю в бік більш внутрішньо-орієнтованої, спрямованої на розвиток внутрішнього споживання та задоволення потреб зростаючого внутрішнього попиту населення, що знайшло відображення в п'ятирічному плані на 2011–2015 pp., проте це тривалий процес. Ринок, рівноцінний американському, в середньостроковій перспективі КНР знайти неможливо. Тож взаємозалежність економік США та КНР примушує їх уряди координувати свої дії в рамках двостороннього діалогу, що в умовах кризи отримав статус стратегічного (його перший раунд відбувся в липні 2009 р. у Вашингтоні). Американські політологи, включаючи З.Бржезінського, навіть висунули ідею про створення «великої двійки» (G2) в складі США і Китаю для конструювання нової глобальної політичної й економічної архітектури.

Глобальна фінансова криза створила умови для

зростання інвестування Китаєм за кордоном. Якщо до початку кризи Китай інвестував переважно в країни, які розвиваються, при чому переважно в формі кредитів, грантів і допомоги, фінансова криза викликала значний попит розвинутих країн на китайські капітали, в тому числі в формі прямих іноземних інвестицій (ПІІ).

Суттєве зростання китайських інвестицій за кордон спостерігалося в першому кризовому 2008 році – 52,2 млрд дол., порівняно з 22,5 млрд дол. в 2007 р. В 2009 р. закордонне інвестування дещо зменшилося до 48 млрд дол., що склало близько 1% ВВП Китаю (для порівняння: американські компанії інвестували за цей час 340 млрд дол., тобто 2,4% ВВП США). Серед нових тенденцій 2008–2009 pp. – отримання Китаєм власності у враженому кризою фінансовому секторі США. Так, в 2008–2009 pp. суверенний фонд «Китайська інвестиційна корпорація» (CIC) купив акції провідних американських фінансових компаній Morgan Stanley і Blackstone Group LP, у той час як китайська інвестиційна корпорація Stable Investment Corp., філіал CIC, станом на 1 вересня 2010 р. стала найбільшим власником акцій фінансового фонду Reserve Primary Fund⁵.

З 2010 р. китайські компанії отримали більшу автономію й урядову підтримку в іноземному інвестуванні; процедуру отримання такого дозволу спрощено: за виключенням дуже великих чи політично чутливих проектів, які вимагають спеціального розгляду в Пекіні, більшість проектів тепер отримують дозвіл на місцевому рівні впродовж півтора місяця.

Зросли китайські інвестиції в США. Якщо щорічно вони складали в середньому близько 500 млн. дол., в 2009 р. було оголошено про проекти на суму до 5 млрд. дол. На середину 2010 р. китайський уряд схвалив понад 1200 інвестиційних проектів до США, але ця кількість не включає інвестицій, що здійснюються через Гонконг чи Віргінські острови, а також тих (на суму менше 100 млн.), що тепер схвалюються на місцевому рівні. Як можна судити з американських ЗМІ, на сьогодні в США вітаються китайські інвестиції в невеликі і середні підприємства, які створюють робочі місця в невеличких містах, водночас продовжують існувати перешкоди на шляху великих інвестицій в провідні галузі, передусім в сталеливарний бізнес США.

Величезні розміри іноземних резервів в Китаї та їх прогнозоване зростання надають Китаю значний вплив на міжнародному фінансовому ринку. Одним з важливих в глобальній фінансовій політиці є питання про перетворення юаню на міжнародну платіжну валюту, як долар чи євро. Проте, незважаючи на амбітні заяви, Китай діє в світових фінансах дуже стримано. Як вважають експерти,

конвертованість юаня – повільний процес, адже він передбачає для Китаю серйозні ризики. Тому вільної конвертації юаню, як і створення нової міжнародної валюти, слід очікувати у віддаленій перспективі. На сьогодні вплив Китаю в глобальних фінансах, очевидно, відбуватиметься через посилення ролі в провідних світових фінансових інституціях – МВФ і Світовому банку шляхом їх реформування та зайняття в них провідних посад представниками КНР. Інший напрямок передбачає участь в існуючих і створення нових регіональних фінансових органів, просування конвертації юаня в регіональній торгівлі.

Як свідчить історичний досвід, поява нових великих держав в результаті глобальних криз останньої третини XIX–XX ст. порушувала існуючу рівновагу сил, сприймалася їх сусідами і тогочасними державами–лідерами як загроза і провокувала напруження в міжнародних відносинах. Щоб уникнути такої ситуації, XV з'їзд КПК (вересень 1997 р.) проголосив політику добросусідства і підтримання мирного оточення, що означало кардинальні зміни в регіональній політиці Китаю, а на початку XXI ст. китайський теоретик Джэнг Біджян (Jheng Bijian) обґрутував теорію «мирного зростання Китаю»⁶, яку було покладено в основу зовнішньополітичної доктрини КНР за президентства Ху Дзінтао.

Якщо найбільші кризи XIX і XX ст. мали своїм наслідком дві світові війни, важливою відмінністю нинішньої кризи від попередніх є відсутність посилення конфронтації між державами до рівня, що може призвести до війни між ними. В умовах глобалізації світ став настільки взаємозалежним в економічному, фінансовому, безпековому відношенні, що поразка великої держави – суперника неминуче матиме результатом поразку її конкурента, крах великої держави – катастрофічні наслідки для усього світу. Діяльність транснаціональних компаній міцно пов’язала світ економічно. Енергетичні, кліматичні, екологічні, медичні, інші проблеми роблять держави світу взаємозалежними в сфері безпеки; сучасні комунікації та види зброї – однаково вразливими перед організованим злочинністю, що також набула глобального характеру. Криза дозволила краще зрозуміти взаємозалежність держав, що спричинило їх прагнення до переговорів та колективного прийняття глобальних рішень.

Про це, між іншим, свідчить виникнення нових механізмів взаємодії між великими державами, створення «великої двадцятки» (G20) як нової інституції для прийняття рішень на глобальному рівні, що вперше включила до свого складу авангардні країни глобального Півдня. Їх участь в самітах «двадцятки» в якості рівноправних партнерів роз-

винутих країн Заходу є визнанням нової ролі країн, які розвиваються, в сучасному світі, засвідчує зростання їх політичного й дипломатичного впливу. Узгоджені дії «двадцятки» щодо здолання кризи створили підстави розраховувати на її перетворення на регулярний форум міжнародного економічного співробітництва для забезпечення збалансованого розвитку світової економіки. Проте нездатність лідерів великих держав досягти домовленостей на саміті G20 в Сеулі у листопаді 2010 р., щоб уникнути нової хвили глобальної кризи, свідчить, що країни продовжують ставити власні національні інтереси вище потреб глобального розвитку (прогнозуючи подальший розвиток світової економіки після невдачі саміту, аналітики вдаються до історичних аналогій, порівнюючи його з Лондонською конференцією 1933 р.)⁷.

Відновлення економіки США багато в чому залежить від нових ринків та зростання американського експорту, що примушує США вітати підйом економік Китаю, Індії, Бразилії та інших країн. Проте загострення американсько-китайських відносин в 2010 р., одним з проявів якого стали валютні й торгівельні війни, свідчить про значний конфліктний потенціал у відносинах між «старими» світовими державами та потенційними лідерами, підтверджує прогнози щодо болючого характеру змін світового порядку.

Яким буде новий світовий порядок? На думку багатьох відомих політологів, його важливим елементом є нова глобальна роль держав, які розвиваються. Однією з найбільш популярних в постбіполлярний період стала концепція американського політолога С.Хантінгтона, що обстоювала новий багатополярний світовий порядок на основі окремих цивілізацій: «світ буде управлятися на основі цивілізацій або не буде управлятися взагалі»⁸. Хоч концепція багатополярності заперечень не викликає, Хантінгтон фактично спрогнозував поділ світу на сфери впливу країн, що складають ядро кожної з цивілізацій (Франція і Німеччина – європейської, Росія – православної, Китай – конфуціанської тощо) та забезпечення світового порядку через переговори між ними.

Проте сьогодні така схема викликає серйозні застереження, беручи до уваги невизначеність в переважній більшості регіонів контурів інтеграції та держав-ядер; небажання країн, що належать до однієї цивілізації, визнавати зверхність держави-ядра; існування (за С. Хантінгтоном) «одиноких» держав-цивілізацій чи «розщеплених» і «розірваних» держав, яким важко визначитися з цивілізаційною належністю; серйозну конкуренцію за лідерство між регіональними та субрегіональними державами. На рубежі XX–XXIст. визначилися три ре-

гіональні центри сили (Європа, Північна Америка, Східна Азія), що сформувалися на базі економічних зв'язків і почали розглядатися як основа нового багатополярного регіонально-центричної світового порядку, на противагу цивілізаційно-центричної концепції Хантінгтона (перші два регіони, за Хантінгтоном, представляють західну цивілізацію, третій – кілька цивілізацій одночасно).

Інтеграційні процеси в різних форматах, які інтенсифікувалися після завершення бінополярного протистояння, стали важливим елементом, що конструює новий світовий порядок. Підписання в лютому 1992 р. Маастрихтського договору про створення Європейського союзу спричинило інтенсивні процеси економічної інтеграції в Північній Америці й Азійсько-Тихookeанському регіоні (АТР): в грудні 1992 р. підписано Угоду про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) між США, Канадою і Мексикою (вступила в дію з 1 січня 1994 р.), в 1993 р. проведено першу конференцію Азійсько-Тихookeанського Економічного Співробітництва (АТЕС) на рівні глав держав, в 1994 р. ними підписано Богорську декларацію про наміри створити в АТР зону вільної торгівлі до 2020 р. Інтеграційні процеси в Європі й Північній Америці спричинили ініціативу прем'єр-міністра Малайзії М.Махатхіра щодо створення Східно-азійського економічного угрупування (грудень 1990 р.) за участю лише східноазійських країн, яка врешті була реалізована (в дещо іншій формі) створенням в 1997 р. форуму «АСЕАН+3».

Як слушно зазначає Ф.Закарія, головний редактор американського тижневика «Newsweek», характерною рисою сьогодення є зростання глобальної ролі країн-гігантів, включаючи країни, які розвиваються. Якщо впродовж тривалого часу провідні світові позиції посідали невеликі за розмірами європейські держави, то за сучасних умов глобальний вплив держав значною мірою обумовлений розмірами їх території й населення, багатством їх природних ресурсів, що дозволяє створити великий внутрішній ринок та привабливі умови для інвесторів⁹. В разі відсутності таких умов, цю роль виконують інтеграційні об'єднання невеликих держав. Це наглядно демонструють Європейський Союз чи Сполучені Штати Америки (об'єднання окремих адміністративно-територіальних одиниць, що відбулося в XVIII–XIX ст.). В Південно-Східній Азії інтеграційне об'єднання десяти середніх та малих держав – АСЕАН – перетворило їх не лише на привабливий ринок для іноземних інвестицій, але й на впливового регіонального гравця, з яким прагнуть зблизитися країни-лідери. З цієї точки зору розпад Радянського Союзу суперечив світовим тенденціям до інтеграції. Більш відповідним було

б реформування СРСР в напрямку перетворення його на рівноправну федерацію республік. На сьогодні пострадянський простір перебуває на периферії інтеграційних процесів. Росія ж, з огляду на свої розміри, енергетичні та природні ресурси, військовий потенціал тощо є самодостатнім гравцем глобального світу.

Хоч посилення взаємозалежності між державами викликає думку про більш безпечний новий світовий порядок, створений глобалізацією, за прогнозами авторитетних американських експертів (Г.Кіссінджер, С.Хантінгтон, Р.Хаас, Ф.Закарія, Е.Валлерстайн, ін.), новий «пост-американський» світовий порядок не буде більш безпечним, ніж бінополярний періоду «холодної війни» чи однополярний з домінуванням США; навпаки, світ стає більш складним і непередбачуваним.

Одним з елементів перехідної епохи в міжнародних відносинах, за визначенням Г.Кіссінджера, є системна криза «вестфальського світового порядку», основаного на суверенітеті держав, через відмову держав від принципу невтручання у внутрішні справи один одного на користь концепції загальної гуманітарної інтервенції чи універсальної юрисдикції¹⁰. Іншим важливим чинником є підйом націоналізму та утвердження ідентичності народів в більш широкому значенні, ніж держава-нація. Йдеться про набагато глибші ідентичності на основі релігійних, етнічних, мовних зв'язків, що поглиблюються мірою посилення економічних контактів. При цьому потреба в центральному уряді у відкритій глобальній економіці стає все меншою.

Загальною є тривога експертів щодо зростання нестабільності й не прогнозованості в світі з владою, розпорошеною між різними державами, особливо з появою в умовах глобалізації нових гравців, не контролюваних урядами (ТНК, фінансові спекулянти, глобальні терористичні мережі, комп'ютерні хакери, наркотрафік тощо). За характеристикою Д. Купера Рамо¹¹, розвиток процесів в сучасному світі можна окреслити в термінах теорії піщаного годинника, коли одна піщанка, вирахувати час падіння якої неможливо, врешті руйнує впорядковану існуючу систему. Деякі аналітики (Ф.Закарія, Р.Хаас) прогнозують появу «безполярного світу»: «в пост-американському світі взагалі може не бути центру, в який варто інтегруватися»¹².

Глобальна криза 2008–2009 рр. та піднесення Китаю посилили субрегіональні й регіональні інтеграційні процеси в Східній Азії, з одного боку, і глобальні східно-азіатсько-центральні процеси, з іншого, що відбуваються на сьогодні в чотирьох основних форматах – створення Спільноти АСЕАН в трьох вимірах – політичному, економічному і соціокультурному; співробітництво в форматі «АСЕАН+3»

(Китай, Японія, Республіка Корея); формування Східно-азійської спільноти (САС) в форматі «АСЕАН+6» (Індія, Австралія, Нова Зеландія); співпраця 21 економіки Тихоокеанського регіону в форумі Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС).

Нового напрямку і формату регіональний інтеграції надають заявки США і Росії про вступ до «АСЕАН+6», подані в 2010 р., що, в разі їх прийому, вже в 2011 р. приведе до перетворення «АСЕАН+6» на «АСЕАН+8». Інтерес до розширення співпраці з АСЕАН шляхом приєднання до Угоди про дружбу і співробітництва в ПСА (ТАС) – базового документа Асоціації, виявили Канада і Туреччина. В 2011 р. передбачається приєднання до ТАС Європейського Союзу. Такий розвиток подій свідчать про реальні оцінки великими державами geopolітичного зсуву в бік тихоокеанського регіону та їх намагання вписатися в нову регіональну структуру. Хоч в центрі інтеграційних процесів перебуває АСЕАН (Асоціація 10 країн Південно-Східної Азії), очевидно, що реальним центром тяжіння в регіоні є Китай, який регіональні і глобальні держави розглядають одночасно як виклик і як можливість.

Інтерес США, Росії, ЄС, інших держав щодо залучення до інтеграційних процесів в східноазійському регіону; активізація процесів в рамках АТЕС у зв'язку з відсутністю прогресу на Дохійському раунді переговорів в рамках ВТО; переговори щодо Угоди з транс-тихоокеанського співробітництва між 8 країнами АТЕС – Чилі, Перу, Нової Зеландії, Австралії, Сінгапур, Брунею, В'єтнаму і США тощо свідчать на користь глобальних зрушень в бік не просто Східної Азії, а Азійського Тихоокеанського регіону загалом. Суто-азійської інтеграції, яка намітилася після Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр., не спостерігається. Регіональна інтеграція відбувається в кількох форматах, як без участі, так і за участю незаїських держав. Основним рушієм інтеграції є економічні інтереси східно-азійських держав, тож учасниками регіонального діалогу в різних форматах виступають передусім їх найбільші торгівельні партнери.

Незважаючи на відсутність «суто азійського характеру» інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, процес формування нового світового порядку, який просуває Китай, в результаті кризи прискорився. За нашими спостереженнями, в його основі – не регіоналізм на основі цивілізаційної єдності (тим більше, що Східна Азія уявляє собою регіон співіснування кількох цивілізацій), а реформування глобальних інституцій – МВФ, Всесвітнього банку, ВТО, ООН, до яких входять країни, які розвива-

ються, і посилення їх глобального впливу. Велике значення в новій світовій конструкції відводиться «великій двадцятці» та регіональним багатостороннім форумам в різних форматах, як за участю, так і без участі США і ЄС («АСЕАН+3», Форум китайсько-африканського співробітництва, Шанхайська організація співробітництва тощо).

Питання про реформування міжнародних фінансових інституцій перебуває в центрі уваги самітів БРИК (Бразилія, Росія, Індія, Китай). На II саміті БРИК, що відбувся в квітні 2010 р. в Бразилії, досягнуто домовленості, що «четвірка» просуватиме питання про перерозподіл квот МВФ в розмірі 5% і Всесвітнього банку в розмірі 3%, оскільки на сьогодні в цих інститутах, контролюваних США, на країни БРИК доводиться менше 10% голосів, що не дає їм можливості впливати на прийняття рішень. Передбачається, що в разі перерозподілу квот БРИК перетвориться на реальну силу, оскільки отримає можливість схилити на свій бік десятки країн Азії й Африки, які в сумі мають в цих фінансових організаціях контрольний пакет голосів.

В основу китайської концепції нового світового порядку покладено «П'ять принципів мирного співіснування», закріплених в Конституції КНР 1982 р. – взаємна повага держав до суверенітету і територіальної цілісності, взаємна не агресивність, невтручання у внутрішні справи один одного, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування. Центральну роль в новому світовому порядку Китай відводить реформованій ООН.

У вересні 1992 р. концепцію нового світового порядку, основаного на загальному дотриманні вищевказаних п'яти принципів, що відповідають принципам Статуту ООН, було викладено у виступі міністра закордонних справ КНР на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Як зазначалося, «справжню демократію в міжнародних відносинах» можна забезпечити лише шляхом поваги країн одна до одної, ставлення одна до одної як до рівної, вирішення диспутів через мирні переговори: «всі країни, великі й малі, сильні й слабкі, багаті й бідні повинні мати право обирати соціальну систему чи шлях розвитку, що відповідають їхнім реальним умовам»¹³. Основні підходи КНР до реформування ООН з метою її пристосування до нової міжнародної ситуації в умовах руху світу до багатополяності й вирішення основних міжнародних проблем в більш позитивний, збалансований і справедливий спосіб включають: внесок ООН в підтримку суверенітету держав-членів, які є суб'єктом міжнародного права і формують основу цієї організації («захист суверенітету держав повинен бути фундаментальним принципом нового світового порядку»¹⁴); полегшення мирного вирішення міжнарод-

них конфліктів; сприяння збалансованому зростанню світової економіки та поступовому вирівнюванню розриву в розвитку Півночі й Півдня, що матиме наслідком вирішення численних міжнародних конфліктів і криз.

З 2005 р. Китай обстоює концепцію «гармонійного світу». Вперше її було сформульовано в промові президента Ху Цзінтао в ООН у вересні 2005 р., коли йшлося про прагнення Китаю «побудувати світ, де всі цивілізації гармонійно співіснують і доповнюють одна одну». З того часу її постійно пропагують китайські вчені, дипломати, політики. Про важливість побудови гармонійного світу йшлося на XVII з'їзді КПК (жовтень 2007 р.) та на саміті АТЕС (листопад 2007 р.). Концепцію створення «гармонійного світу», що характеризується постійним миром і спільним процвітанням», було включено як доповнення до Конституції КПК¹⁵.

Ключовим елементом нового світового порядку КНР вбачає принцип невтручання держав у внутрішні справи одиного, базовий в діяльності АСЕАН та східно-азійських форумів за її участю. Він передбачає відновлення національного суверенітету держав, в той час як цей принцип, з подання США, порушувався в міжнародних відносинах з початку 1990-х рр., що виправдовувалося значним посиленням взаємозалежності між державами в умовах глобалізації. Посилення глобальної ролі Китаю та Східної Азії загалом в результаті фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., потенційне залучення США та інших не-азійських країн до азійських форумів, що базуються на принципах консенсусу і невтручання, об'єктивно сприятиме поширенню глобального впливу цих принципів.

Важлива роль в конструюванні нового світового порядку відводиться країнам глобального Півдня, що складають більшість світу. В усіх документах, представлених Китаєм в ООН чи під час переговорів з іншими державами, йдеться про необхідність вирівнювання розриву в розвитку багатьох країн глобальної Півночі й бідних країн глобального Півдня. Адже це, в умовах зростання глобальної економічної взаємозалежності, матиме позитивний ефект на економіки розвинутих країн: «якщо 2/3 світу будуть залишатися бідними, з ким же розвинуті країни будуть торгувати?»¹⁵.

Незважаючи на свої успіхи, Китай постійно підкреслює, що є країною, яка розвивається. На цьому неодноразово наголошував «батько» китайських реформ Ден Сяопін: «Китай завжди належатиме до Третього світу і ця позиція є основою нашої зовнішньої політики. Це значить, що Китай, будучи бідною країною, належить до Третього світу, що він ділить спільну долю з усіма країнами Третього світу і буде залишатися однією з них, навіть коли

стане процвітаючим і могутнім, бо Китай ніколи не шукатиме гегемонії чи погрожувати іншими, але завжди буде на боці Третього світу»¹⁶. Вирішення проблеми Півночі–Півдня (країни Півночі стають все багатшими в той час, коли країни Півдня – все біднішими) він бачив не лише в діалозі між Північчю і Півднем, але передусім в співробітництві між країнами Третього світу (Південь–Південь).

Така позиція, а також суттєвий внесок КНР в розвиток країн Африки, Азії, Латинської Америки за останні 20 років завдяки перетворенню на рушійну силу глобального й регіонального економічного розвитку, активній інвестиційній політиці на умовах, вигідних для країн-одержувачів, співзвучність позиції Китаю і країн глобального Півдня з багатьох політичних питань, включаючи суверенітет, демократію і права людини, дозволяє Китаю розраховуючи на солідарність, «колективний голос» країн глобального Півдня в багатосторонніх інституціях, включаючи ООН і МВФ, в яких, в разі реформування, вони отримають переважаючий вплив. Таким чином Китай та інші країни – прибічники нового світового порядку зможуть реалізовувати своє бачення «гармонійного світу».

Як відзначає американський журнал «Foreign Policy», впродовж останніх 15 років Пекін побудував коаліцію держав, які на міжнародних форумах будуть голосувати за китайські пропозиції. Вона нагадує блок держав, створений СРСР в роки холодної війни, але, на відміну від нього, сконцентрована на економічних питаннях і торгівельних перевагах. Тож Китай інвестує не лише в мінерали, нафту та інші природні ресурси країн глобального Півдня, але також в їх дипломатичну підтримку (в ООН, ВТО чи в інших міжнародних організаціях). Паралельно Пекін здобуває симпатію країн, лояльних до Заходу: так, підтримка позиції Китаю з прав людини в ООН підвищилася з 50% в 2000 р. до 74% в 2008 р., тобто 41 країна, яка голосувала в ООН разом із західними державами з питань прав людини 10 років тому, тепер підтримує Китай і Росію¹⁷. Тож солідарність країн, які розвиваються в глобальних інституціях за умов їх реформування надає Китаю можливість реалізувати своє бачення «гармонійного світу».

Таким чином, потужні фінансово-економічні кризи несуть в собі значний потенціал глобальних змін, створюючи умови для прориву в економічному розвитку окремих держав, їх перетворення на впливових регіональних і глобальних гравців. Глобальна криза 2008–2009 рр. створила такі умови для Китаю за рахунок відносного прискорення його розвитку по відношенню до розвинутих держав; посилила його регіональний вплив в Східній Азії в контексті конкуренції з Японією; значно змінила

його глобальний вплив, передусім з огляду на «фінансову владу», виявлену кризою.

Криза посилила глобальні східно-азійсько-центральні інтеграційні процеси, основані на домінуванні економічного типу відносин в регіоні. Під впливом кризи відбувається трансформація Східної Азії з слаборозвинutoї периферії на рівноправного партнера Заходу; більше того, намітилися тенденції до глобальних зрушень «світ-системи» від євроатлантичного до азійсько-тихоокеанського регіону на основі перетворення Китаю та Східної Азії загалом на рушійну силу глобального економічного розвитку.

Криза зробила більш нагальним питання про реформування існуючих глобальних інституцій (передусім фінансових), примусила США та інші великі держави прийняти принцип більш глобального управління, що мало результатом створення «великої двадцятки» як нової глобальної інституції за участю авангардних країн, які розвиваються.

У зв'язку з цим відбувається зміна характеру глобалізації. Це більше не американський проект,

спрямований на посилення глобального американського впливу, створення «світу за американським зразком», як це бачилося ще кілька років тому. Країни, що розвиваються, вже не змушені інтегруватися в глобальний порядок західного зразку, вони вливаються в глобалізацію на власних умовах, змінюючи самі принципи функціонування системи міжнародних відносин.

Посилення регіонального і глобального впливу Китаю робить більш впливовим і його бачення багатополярного світового порядку, основаного на суверенітеті і рівності держав. Нові глобальні умови, які закріпила фінансово-економічна криза, значно збільшили кількість прибічників китайської концепції нового світового порядку та моделі розвитку загалом, в результаті чого спостерігається поступова маргіналізація західних цінностей. Оскільки більшість світу складають країни, що розвиваються, здобуття Китаєм лідерства в боротьбі ідей і цінностей може мати вирішальний вплив на конструювання нового світового порядку.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. — London, New York: Touchstone books, 1997. — 367 p.; Шергін С.О. До справедливого міжнародного порядку. Китайські політологи про багатополюсний світ // Політика і час. — 2003. — №5. — С.56–60; Drezner, Daniel W. The New New World Order // Foreign Affairs. — 2007, March–April. — Vol.86, No.2. — P.14–38; Ramo, Joshua Cooper. The age of Unthinkable. Why the new world disorder constantly surprises us and what we can do about it. — New York, Boston, London: Back Bay Books, 2009. — 285 p., ін.
- ² The next China // Economist, July 31–August 6, 2010. — P.48. Salvatore, Dominick. Causes and Effects of the Global Financial Crisis// Politics+Society. Columbia University Journal of Politics and Society. Vol.XXI, Spring 2010. — P.6–16. — P.10.
- ⁴ Miller, Ken. Coping with China's Financial Power // Foreign Affairs. — 2010, July/August. — Vol.89, No. 4. — P. 96–109. — P.102.
- ⁵ China's CIC May Have \$5.4 Billion Frozen in Money—Market Fund // <http://www.bloomberg.com/apps/news?sid=ancX7qXx0kXk&pid=newsarchive>; UNCTAD Handbook of Statistics. 2009. — New York and Geneva: United Nations Publication, 2009. — 492 p. // http://www.unctad.org/en/docs/tdstat34_enfr.pdf.
- ⁶ Bijian, Zheng. China's 'Peaceful Rise' to Great-Power Status // Foreign Affairs. — 2005, September–October. — Vol.85, No.4. — P.18–34 .
- ⁷ G20: Why Failure Wouldn't Be the End of the World // <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2030790,00.html>
- ⁸ Huntington S. Op.cit. — P.156.
- ⁹ Закарія, Фарид. Постамериканский мир. — М.: Европа, 2009. — 277 с. — С.158.
- ¹⁰ Kissinger, Henry. Does America Need a Foreign Policy. Toward Diplomacy for the 21 century. — N.Y., 2001. — 350 p. — P.21.
- ¹¹ Ramo, Joshua Cooper. Op.cit. — P.67–73.
- ¹² Закарія, Фарид. Указ.соch. — С.58.
- ¹³ Chinese Foreign Affairs Minister on World Affairs, 1992 // China. Facts & Figures Annual Handbook. Ed. by John D.Friske. V.17. — Breeze, Florida: Academic International Press, 1993. — 462 p. — P.47.
- ¹⁴ Ibidem. — P.49.
- ¹⁵ Blanchard, Jean-Mark F. and Sujian Guo. Introduction. — P.1–19 // "Harmonious World" and China's New Foreign Policy. Edited by Sujian Guo and Jean-Mark F.Blanchard. — Lanham, MD.: Lexington Books, 2008. — 248 p. — P.1–19.
- ¹⁶ Backgrounder on PRC's Diplomacy // China. Facts & Figures Annual Handbook / Edited by James Mulvenon. V.23. — Breeze, Florida: Academic International Press, 1998. — 512 p. — P.120.
- ¹⁷ Safeguard World Peace and Ensure Domestic Development, May 29, 1984 // Deng Xiaoping. Fundamental Issues in Present-day China. — Oxford, New York, Beijing, Frankfurt, San Paolo, Sydney, Tokyo, Toronto: Pergamon Press, 1988. — 202 p. — P.46–47.
- ¹⁸ Halper, Stephan. Beijing's Coalition of the Willing // Foreign Policy. — 2010, July/August. — P.100–102. — P.100.

Gorodnia N.D. Global 2008–2009 Financial and Economic Crisis Influence on the Establishment of a New World Order/ Institute of the global economy and International Relations National Academy of Sciences of Ukraine.

The paper focuses on global 2008–2009 financial and economic crisis influence on the world politics and the international relations system, analyzes the role of China and East Asia in general in the process of a new multipolar world order establishment.

Keywords: global 2008–2009 financial and economic crisis, new world order, China, East Asia.

Городня Н.Д. Влияние глобального финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. на формирование нового мирового порядка/ Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины.

В статье исследуется влияние глобального финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. на мировую политику и систему международных отношений; анализируется роль Китая и Восточной Азии в целом в процессе формирования нового многополярного мирового порядка.

Ключевые слова: глобальный финансово-экономический кризис 2008–2009 гг., новый мировой порядок, Китай, Восточная Азия.

*Стаття надійшла до редколегії 18.03.2010
Прийнята до друку 20.05.2010*